

Vijf eeuwen oud Poortboek van de stad Wijk is (nog) in Utrecht

Vergeten bruikleen

Met stijgende verbazing kijk ik naar het prachtige boek dat voor me ligt in Het Utrechts Archief.¹ Het is een perkamenten handschrift van zo'n 270 fraai beschreven pagina's in een leren band met koperen sloten. Het handschrift kan zeker een restauratie gebruiken. Dít is het echte Poortboek van de stad Wijk bij Duurstede!

Waarom is dit vijfhonderd jaar oude belangwekkende rechtsboek in Utrecht en niet in Wijk bij Duurstede? Daar hoort het toch thuis? Maar wacht eens, het archief in Wijk bij Duurstede heeft zelf óók een poortboek. Dát is op papier geschreven in een zeventiende-eeuwse hand.² Ook al honderden jaren oud dus. Het moet wel een afschrift zijn van het 'net-exemplaar' dat nu voor me ligt in Utrecht. Waarom staat dan het echte Poortboek toch nog onder nummer 23 in de Wijkse archiefinventaris terwijl onder dat nummer het afschrift ervan is opgeborgen? Het Poortboek blijkt met drie andere stukken door de gemeente Wijk bij Duurstede in 1894 in bruikleen aan het Rijk te zijn gegeven. Zo is het in de collectie van het voormalige Rijksarchief in Utrecht geraakt. Opmerkelijk. Opmerkelijk is ook dat het Rijk eerst het eigendom van het Poortboek overdraagt aan de gemeente. Hoe is het Poortboek dan in handen van het Rijk gekomen? Het was toch bezit van de gemeente Wijk bij Duurstede?

Die bruikleen is in de vergetelheid geraakt. Niet zo verwonderlijk, want maar weinig mensen hebben beide handschriften in handen gehad en kunnen ze dus vergelijken. Bovendien zit het Utrechtse exemplaar 'verstopt' in een collectie handschriften die pas kort geleden goed ontsloten en toegankelijk is gemaakt. Ik merkte één en ander enige jaren geleden op bij het schrijven van mijn boek over de Lekdijk. Toen heb ik beide exemplaren in handen gehad. Op dat moment had ik geen gelegenheid me er verder in te verdiepen. Wel heb ik mijn bevinding doorgegeven aan Ria van der Eerden, de archivaris van Wijk bij Duurstede. De 'verwis-

De leren omslag van het Poortboek met koperen beslag
(foto Ad van Bommel, 2013)

Nog één rijk gegraveerde koperen sluiting telt het Poortboek
(foto Ad van Bommel, 2013)

Het Poortboek moet worden gerestaureerd zoals de rug laat zien
(foto Ad van Bommel, 2013)

* **Dr A.A.B. van Bommel** is sociaal geograaf, woont te Wijk bij Duurstede en werkt in Den Haag bij de Vereniging Hogescholen. Zijn historisch onderzoek richt zich vooral op het Kromme-Rijngebied en op Cothen.

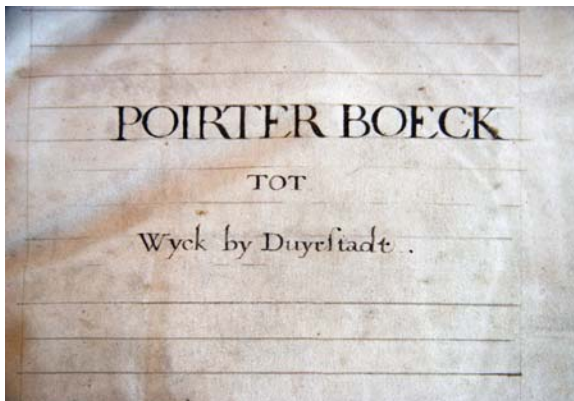
seling' is me blijven intrigeren en ik ben op onderzoek uitgegaan.

Poort- of stedeboek

In het jaar 1300 verklaart Gijsbrecht van Abcoude dat hij 'van onsen dorpe tot Wijck een poirte' wil maken. Hij verklaart verder dat de 'poirters' van Wijk allerhande vrijheden zullen hebben en hun eigen rechten mogen bepalen.³ Kortom, hij verleent het dorp Wijk stadsrechten. Poorters zijn mensen die het recht hebben te wonen in een plaats met stadsrechten; de burgers van die stad dus. Hun rechten en plichten zijn in de loop van de tijd in allerlei verschillende ordonnanties en keuren neergelegd. Te begrijpen is dat dan de behoefte ontstaat al die documenten samen te brengen en over te schrijven in één boek. Dat boek werd eerst 'Poertboek' en later 'Poirterboek' genoemd. Dit laatste waarschijnlijk omdat op een zeker moment op de voordien lege titelpagina is geschreven: 'Poirterboek tot Wijck by Duyrstadt.' Mogelijk door stadssecretaris Abraham Booth (1606-1636) wiens handtekening ook op die pagina staat.

Het Poortboek bevat onder meer brieven over het stadsrecht, afspraken met andere steden, politie-verordeningen, keuren over het wegen van bijvoorbeeld brood, afspraken over het sluiten van rekeningen, regelingen over waterstaat, over erfpachtrecht en testamenten, en over het verkopen van vis en vlees. In het boek zijn naast Wijkse rechtsregels (vanaf 1300) ook andere rechtsregels opgenomen. Zo bevat het Poortboek niet alleen het oudst bekende

De op de eerste pagina van het Poortboek later toegevoegde titel (foto Ad van Bommel, 2013)

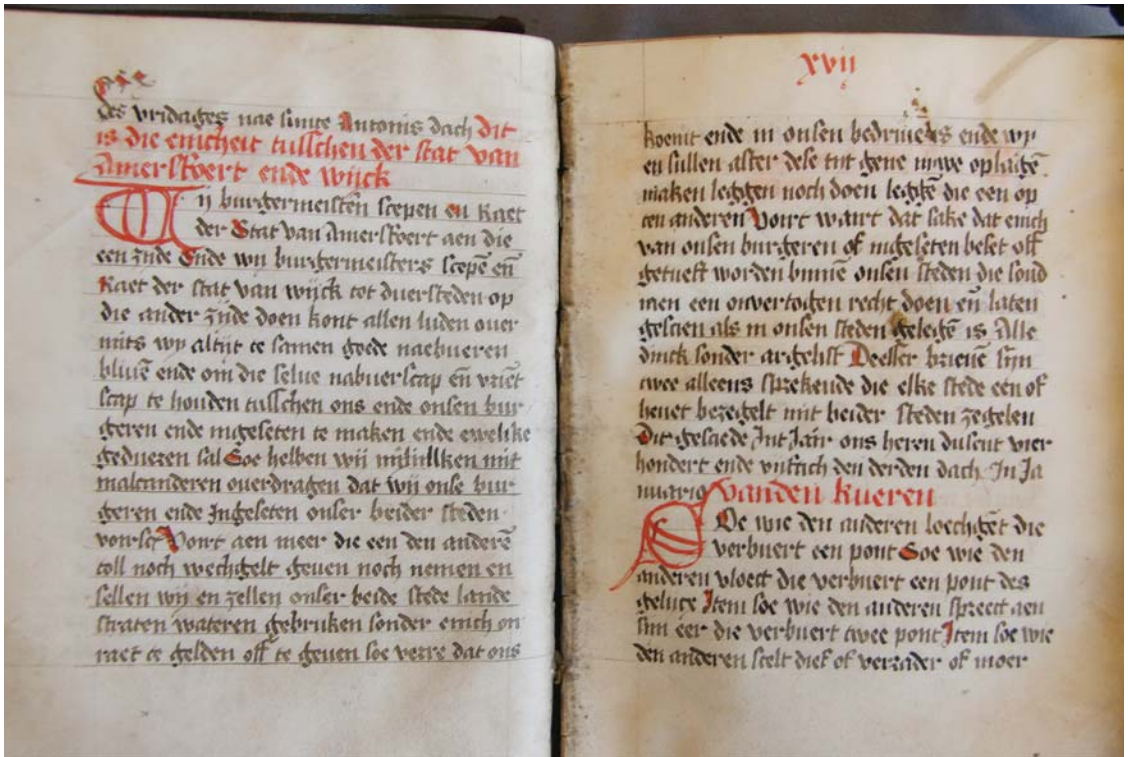

afschrift van de hoefslaglijst van de Lekdijk Bovendams maar ook dat van het Stichtse Landrecht. Dit landrecht gold voor het gehele gebied van wat nu de provincie Utrecht is.⁴ Je zou kunnen zeggen dat tot in de Bataafse tijd, toen in 1798 de stadsrechten zijn afgeschaft, het Poortboek een soort burgerlijk wetboek van de stad Wijk was.

Het is verleidelijk bij het oude woord 'poirte' - in hedendaags Nederlands 'poort' - te denken aan een stadspoort. Toch is dat volgens het *Middelnederlandsch Woordenboek* niet juist.⁵ Het woord komt van het Latijnse *portus* dat oorspronkelijk haven en later (haven)stad betekende. Dit woordenboek bevat eveneens het lemma 'poort- of poorterboek'. De referentie die er bij staat, betreft uitsluitend Wijk bij Duurstede. Blijkbaar was de aanduiding 'poortboek' voor een stadsrechtboek niet algemeen gebruikelijk. Veel steden kennen overigens, weliswaar onder andere namen, vergelijkbare rechtsboeken. Zo heeft Culemborg het 'Handvestboek', Montfoort het 'Landcedul' en de stad Utrecht het 'Rode Boek' (vanwege de kleur van de omslag). Leiden en Dordrecht bijvoorbeeld hebben een 'Stedeboek'. Wél gebruikelijk was het om boeken waarin de namen van de nieuwe burgers van een stad werden opgetekend, poorter(s)boeken te noemen. Ook die hebben veel steden zoals onder meer Oudewater en Helmond. Het Helmondse boek draagt de titel 'poirterboek'. In het Wijkse geval mogen we voor 'poortboek' ook 'stedeboek' lezen. Dat dít Wijkse boek later poorterboek werd genoemd, is strikt genomen niet juist.

Datering

Het is Robert Fruin, indertijd verbonden aan het toenmalige Rijksarchief Utrecht, geweest die als eerste in 1894 het oudste archief van de stad Wijk heeft geïnventariseerd. Fruin heeft daarna het Poortboek alsmede andere Wijkse rechtsbronnen in 1897 in druk uitgegeven.⁶ In de toelichting daarbij staat dat uit een aantekening blijkt dat het Poortboek reeds in 1486 bestond. Daar het huidige Poortboek nog een artikel uit 1504 bevat, moet het uit dat jaar of later dateren.⁷ Wat Fruin niet noemt is dat achter in het Poortboek een zestigtal personen, Wijkse stadsbestuurders maar ook anderen, hun autogram, hun handtekening hebben gezet. (Hebben stadsbestuurders misschien, zoals in Utrecht gebeurde, de eed op het Poort-

Enkele pagina's uit het Poortboek (foto Ad van Bemmel, 2013)

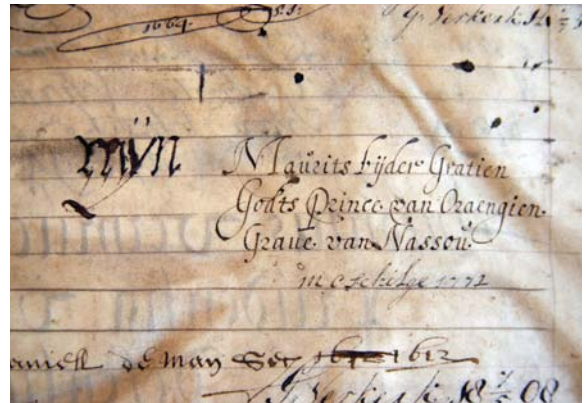
boek afgelegd?) Daar staat het jaartal 1508 tussen. Dit zou kunnen betekenen dat het huidige Poortboek tussen die twee jaren is afgeschreven en samengesteld op basis van het oude poortboek en van latere aanvullingen. Ooit was er nog een ouder stadsboek. In een acte van 1457 van schout en schepenen van Wijk is te lezen: '... ende wilkoeren [willekeuren] voorge-noemt, die syn geschreven in der Stede boeck van Wyck...'.⁸ Hoe oud dat stedeboek was, is onbekend. Het stadsarchief werd bewaard in de nu niet meer bestaande Arkpoort halverwege de Peperstraat. Door een brand in die poort een aantal jaren voor 1450 zijn veel stukken verloren gegaan. Het stadsbestuur moest noodgedwongen elders, ondermeer bij de Raad van Holland, ter vervanging nieuwe afschriften ervan verzamelen. Misschien is het stedeboek toen opgesteld.⁹

Petrus Vermeulen

Waarom heeft de gemeente het Poortboek (en nog drie andere stukken) eerst van het

Rijk overgenomen en toen in bruikleen terug gegeven? Daar blijkt een hele geschiedenis aan vooraf te gaan. In waarschijnlijk 1849 gaat provinciaal archivaris Petrus Vermeulen naar Wijk bij Duurstede. Hij moet zich in opdracht van de Commissaris van de Koning op de hoogte stellen van de toestand van het stadsarchief in het

Autogram in het Poortboek van prins Maurits van Nassau die begin 1591 logeerde te Wijk bij Duurstede in huize De Croon op de Markt (foto Ad van Bemmel, 2013)

stadhuis aan de Markt. Die toestand is niet best. Het archief is opgeborgen in een vertrek achter de vergaderkamer van het stadsbestuur 'welk vertrek alle vereischten van eene goede bergplaats voor archieven miste'. Ook ontbreekt een goede inventaris. Het stadsbestuur zegt toe voor een behoorlijk lokaal te zullen zorgen. In datzelfde verslag schrijft hij over een perkamenten register, het poortboek genoemd, dat tijdens zijn bezoek niet te vinden was. Daarin zouden, blijkens een in 1827 bij de gouverneur van de provincie ontvangen bericht, afschriften van stukken vanaf 1300 in staan. Een afschrift van het poortboek, gemaakt in de achttiende eeuw, bevindt zich, zo vervolgt hij, in het provinciaal archief. In datzelfde jaar heeft secretaris Leendert van Schaik een lijst van archiefstukken opgemaakt.¹⁰ Een aantal jaren later meldt Vermeulen dat hij opnieuw naar Wijk wil gaan om het archief te bezoeken. Hij hoopt dat de Wijkse kantonrechter Van Asch van Wijk hem bij het maken van de inventaris wil ondersteunen.¹¹

Leendert van Schaik

Zou het Poortboek soms uit het Wijkse archief zijn ontvreemd en via via in bezit van het Rijk zijn gekomen? Vermeulen wijst op een bericht en een archieflijst uit 1827. Zouden die nog te vinden zijn? Ik zoek in het archief van dat jaar van de Gouverneur (Commissaris) van de Koning in Utrecht. Daar vind ik een brief van de minister van Binnenlandse Zaken die in opdracht van koning Willem I onderzoek doet naar de inhoud van de archieven in ons land. Dit ten behoeve van een nadere opheldering van de Nederlandse geschiedenis.¹² De gouverneur zet vervolgens een vraag uit bij de gemeenten, ook bij de gemeente Wijk bij Duurstede. Daar wordt die vraag om toezending van een gedetailleerde inventaris binnen twee maanden beantwoord. Er was ooit een inventaris maar die is bij de onlusten na 1795 verdwenen en de stukken zijn verspreid geraakt. Van de stukken zelf, zo gelooft de gemeente, wordt er niet één vermist. De secretaris, Leendert van Schaik, heeft ze weer bij elkaar gezocht. Ook heeft hij een nieuwe inventaris opgesteld. De stukken zijn nu opgeborgen in een speciaal gemaakt kistje met het opschrift 'Archieven'. Van Schaik, tevens notaris, blijkt zelf ook enige stukken (de nrs 1-21 van de inventaris) in privé-bezit te hebben. Gelukkig heeft hij 'de goedheid gehad die ons [het gemeentebe-

stuur] aan te bieden, en van welke aanbod wij gemeend hebben te moeten gebruik maken'.¹³ Helaas is van de naar de gouverneur verstuurd inventaris geen afschrift gemaakt. De inventaris is ook niet te vinden in het archief van de gouverneur maar wél in het archief van Het Utrechts Archief zelf. De inventaris begint met het Poortboek: 'Een Boek in quarto gebonden in een leedere band met koper sloten, bekend onder de naam van Poirter Boeck'! Dit is precies de beschrijving van het Poortboek dat nu in Utrecht is en het bewijs dat het Utrechts boek inderdaad het originele Wijkse Poortboek is. Het Poortboek was dus in 1827 nog in het Wijkse stadhuis zelf en niet bij secretaris Van Schaik. Het staat immers in de inventaris niet onder de stukken die hij in privé-bezit had. Wel hebben hij en enkele van zijn dochters hun handtekening achterin het Poortboek gezet.¹⁴ De meest recente handtekening is van H.F.R. Dubois die dat op 6 september 1831 doet. Dubois woonde in die tijd in Wijk bij Duurstede.¹⁵ Het Poortboek zal daar toen dan ook wel zijn geweest.

Robert Fruin

Robert Fruin heeft in ons land samen met de Utrechts rijksarchivaris Samuel Muller een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van het denken over archieven en over archiveren. Daarbij speelt het herkomstbeginsel een grote rol. Dat is het beginsel dat ieder archiefstuk behoort te worden teruggebracht tot het archief waaruit het afkomstig is en in dat archief zijn oorspronkelijke plaats weer moet innemen. Fruin stelt daarom Muller voor acht Wijkse stukken (waaronder het Poortboek), die in Utrecht zijn, weer terug te plaatsen in het Wijkse archief waaruit 'zij alleen door het gebrek aan belangstelling en toezicht in vroegere dagen verdwenen zijn'. Het gemeentebestuur van Wijk is echter niet bij machte de stukken terug te kopen van het Rijk. De gemeente is wel bereid, als het eigendom ervan aan de gemeente wordt overgedragen, ze in bruikleen af te staan zodat de belangrijkste stukken, zoals het Poortboek, niet opnieuw door verwaarlozing gevaar zouden lopen. Muller is akkoord. Fruin doet de suggestie dat het Poortboek-afschrift van Bondam wellicht van het Rijksarchief naar Wijk zou kunnen gaan. De minister van Binnenlandse Zaken machtigt Muller het eigendom van de acht stukken in

Foto van Robert Fruin die er voor zorgde dat het Poortboek weer in bezit van de gemeente Wijk bij Duurstede kwam (*[Utrechtse] Studenten Almanak 1879*, voorin)

bezit van het Rijk om niet over te dragen aan de gemeente. Dit onder de - door Muller ingefluisterde - voorwaarde dat de gemeente vier stukken (waaronder het Poortboek) weer in bruikleen geeft omwille van de veiligheid van de stukken en voor het gemak van de studenten, want ze zijn van algemeen wetenschappelijk belang. (Zelf afreizen naar Wijk bij Duurstede was hen blijkbaar teveel gevraagd.) De gemeente stemt in met de gestelde voorwaarde. Beide partijen tekenen rond 1 maart 1894 voor de bedoelde acht stukken eerst een protocol van eigendomsoverdracht en vervolgens voor vier daarvan een bruikleenovereenkomst.¹⁶ Fruin is degene die steeds als intermediair, als brievenpost, tussen de gemeente en het Rijk optreedt. In één van zijn eerste brieven merkt hij op dat het Poortboek 'door het Rijk is aangekocht van de familie Van Asch van Wijck; in het begin van deze eeuw [de 19de] beruiste dit nog in het Wijkse archief, later bij de heer Van Ittersum'.¹⁷ Toen ik dit las, ging bij mij een lampje branden. In Wijk bij Duurstede was E.H. baron van Ittersum van 1839 tot en met 1853 kantonrechter. Hij werd opgevolgd door jonkheer L.H. van Asch van Wijck (1854-1877). Fruin moet die twee personen bedoelen. Van Ittersum had een grote historische belangstelling. In de *Kroniek van het Historisch Gezel-*

Portret uit circa 1880 van de Wijkse kantonrechter L.A. van Asch van Wijck die het Poortboek lange tijd in privé-bezit had (*Utrechtsch Jaarboekje 1891*, tussen p. 212 en p. 213)

schap beschreef hij eens een 'Inventaris van zoodanige archieven en oude stukken als van eenige consideratie ter secretarie der stad Wijk bij Duurstede berustende zijn'. Het Poortboek staat erbij. Dit is de inventaris die ooit door de stadssecretaris Van Schaik was opgesteld. Dát vermeldt hij niet. Van Ittersum verzamelde zelf ook oude stukken. In een eerdere aflevering van die *Kroniek* staan ze keurig opgesomd. Ook die komen mij ten dele bekend voor. Ze waren namelijk ooit privé-bezit van onze in 1832 overleden stadssecretaris Van Schaik.¹⁸

Samuel Muller

De kantonrechtbank was gevestigd in het oude stadhuis op de Markt waar ook het stadsarchief werd bewaard. Het lijkt er dus op dat het Poortboek daar via kantonrechter Van Ittersum in bezit van kantonrechter Van Asch van Wijck is gekomen. Van het eerste vind ik een bevestiging bij Muller die ergens over het Poortboek zegt dat het omstreeks 1850 bij Van Ittersum te Wijk was.¹⁹

Het tweede wordt bevestigd in het archiefverslag van Muller over 1890. Hij schrijft daarin dat hij enige jaren eerder bij toeval ontdekte dat het Poortboek niet ten onder was gegaan maar bij jonkheer L.H. van Asch van Wijck

was. Die wilde ‘van zijnen schat niet scheiden’. Na diens overlijden lukte het Muller, zo schrijft hij, de erfgenamen te bewegen het handschrift te verkopen aan ‘mijn archief’.²⁰

Muller moet het boek wat graag in bezit gehad willen hebben. Van Asch van Wijck overlijdt eind januari 1890. Twee weken daarna schrijft Muller een brief aan diens oudste zoon. Hij begint met zijn leedwezen uit te spreken en komt daarna meteen ter zake. Hij heeft het Poortboek tijdelijk van diens overleden vader geleend om het te mogen gebruiken bij de uitgave van de rechten van de stad Wijk. ‘Het werd hem jaren geleden door een schipper thuisbezorgd en de onbekende eigenaar heeft het nooit opgevraagd. Aan uw oom De Geer en aan uw neef jonkheer A.Th.M. van Asch van Wijck is deze toedracht der zaak bekend.’ Het boek hoort in het rijksarchief. ‘Ik heb daarom uw vader voorgesteld het stuk, waarvan de eigendom questieus was, daar te deponeren.’ Dit in ruil voor een afschrift van het Poortboek dat in het archief berust. Maanden later krijgt hij antwoord van de douanière Van Asch van Wijck. Of Muller het geleende Poortboek aan haar adres te Zeist wil zenden. Muller antwoordt dat hij dat zal doen en verzoekt het te mogen kopen. Begin december schrijft de weduwe hem dat het boek te koop is voor dertig gulden ‘zijnde volgens ingewonnen informatie de waarde’. Dertig gulden (tegenwoordig zo’n 360 euro), dat is een koopje moet Muller hebben gedacht. Dus niet meer zeuren over het kwestieus zijn van het eigendom. Per kerende post antwoordt hij dat hij het boek koopt. Hij stuurt

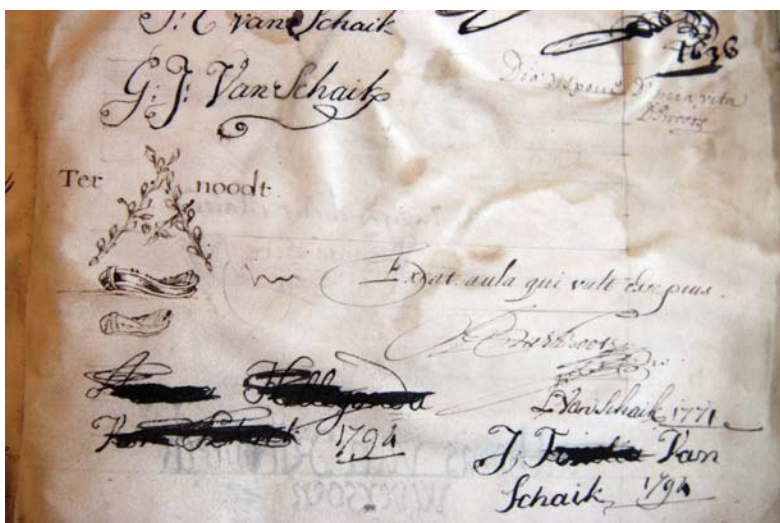
een postwissel mee. Twee dagen later schrijft de weduwe Van Asch van Wijck dat zij het Poortboek heeft verzonden. Ze hoort blijkbaar niets want tien dagen later vraagt ze ongerust om een bevestiging. Ze kende het adres van Muller niet. Daarom heeft ze de bode dat aan het Utrechtse stadhuis laten vragen en die heeft het toen afgegeven op de Wittevrouwenstraat-hoek Drift. Gelukkig, Muller heeft het ontvangen. Het is vlak voor Kerstmis. Hij zal het Poortboek thuis bij de open haard hebben bewonderd.²¹

We weten inmiddels dat het Poortboek enige jaren later is overgedragen aan de gemeente Wijk bij Duurstede en dat het vervolgens in bruikleen terug is gegeven aan het archief van Muller. Dit moet een pak van zijn hart zijn geweest. Hij schrijft immers in zijn jaarlijkse verslag dat aldus voorkomen was: ‘... deze collectie, nu zij eenmaal gelukkig gered was uit de handen van een gemeentebestuur, dat getoond had voor haar behoud niet voldoende te kunnen waken, opnieuw aan dezelfde kans van vernietiging bloot te stellen.’ Muller was inderdaad niet de meest diplomatieke schrijver. Fruin zelf merkt in zijn eigen verslag op dat drie van de vier bewuste stukken afkomstig waren uit de verzameling van Cornelis Booth ‘wiens broeder [Abraham] secretaris van Wijk geweest was en deze stukken zonder twijfel uit het stadsarchief ontvreemd had.’²² Abraham Booth heeft achter in het Poortboek een autogram gezet met daarbij de zin *Ex[e]jat aula qui vult esse pius*. Dit citaat is van de Romeinse dichter Lucanus en betekent: ‘Wie braaf wil blijven, moet het hof verlaten’. Toeval?

Afschriften

Van het Poortboek zijn mij vijf geheel of gedeeltelijke afschriften bekend.²⁴ Het meest genoemde afschrift is van de hand van professor Bondam uit het eind van de 18de eeuw. Dit is tegenwoordig opgenomen in de collectie van de Utrechtse

Autogram in het Poortboek van de Wijkse stadssecretaris Abraham Booth (overleden 1636) met Latijnse spreuk (foto Ad van Bommel, 2013)

Stukken23

Van de navolgende acht stukken is het eigendom door het Rijksarchief Utrecht rond 1 maart 1894 overgedragen aan de gemeente Wijk bij Duurstede. De eerste vier stukken zijn vervolgens meteen daarna door de gemeente aan het Rijksarchief (nu Het Utrechts Archief) in bruikleen gegeven. Met de indertijd gehanteerde omschrijving:

1. Poorterboek (keurboek Wijk bij Duurstede, midden der 15de eeuw), 1 deel;
2. Keurboek van Wijk bij Duurstede (eind 15de-begin 16de eeuw), 1 deel;
3. Keurboek van Wijk bij Duurstede (midden der 16de eeuw), 1 deel;
4. Register met afschriften van stukken betreffende Wijk bij Duurstede, 1 deel;
5. Originele brieven ingekomen bij de magistraat van Wijk bij Duurstede 1560-1637, 1 pak;
6. Register met afschriften van stukken betreffende de bezittingen van de Armenpot [te Wijk bij Duurstede], 1 deel;
7. Lijst der overleden broeders en zusters der Sint Barbarabroederschap [te Wijk bij Duurstede] (begin 16de eeuw), 1 deeltje;
8. Ordonnantie op het gezelschap van de jonge schutten te Wijk bij Duurstede, 17 mei 1443, 1 charter.

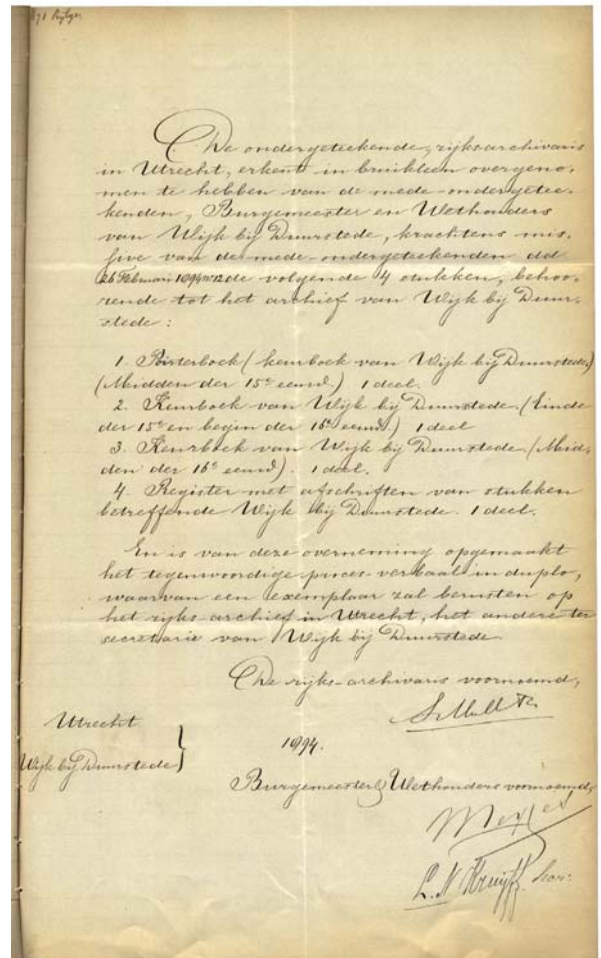
Universiteitsbibliotheek. Ik heb de herkomst van vier afschriften relatief gemakkelijk kunnen achterhalen behalve dat van het afschrift in het Wijkse stadsarchief zelf. Waar komt dat afschrift vandaan? Hetzelfde geldt voor een handgeschreven register op het Poortboek ook in het Wijkse stadsarchief. Als je veel onderzoek doet, weet je dat details soms voor een doorbraak kunnen zorgen. Muller maakt in een brief aan Fruin een terloopse opmerking: 'Zoals u u herinneren zult, bezit de heer De Geer van Jutphaas nog afschriften van Wijkse rechtsbronnen. Ik geloof, dat het alleen afschriften van het Poorterboek zijn.' Ik ga op zoek in het archief van de familie De Geer van Jutphaas. Daar stuit ik op een omvangrijke 'Catalogue de la Grande Collection de Livres Imprimés et Manuscrits' van de overleden baron B.J. Lintelo de Geer van Jutphaas (gehuwd met een Van Asch van Wijck). Bij nummer 1105 van deze veiling-catalogus uit 1905 heb ik beet: 'Poorterboek tot Wijk bij Duerstadt', met als omschrijving een fraai zeventiende-eeuws handschrift van 330 bladzijden! Erbij is gevoegd een handgeschreven 'Copia vant register van het Poirterboeck der stadt Wijk by Duerstede'. Tezamen zijn ze verkocht voor 5,50 gulden (opnieuw een koopje). Dit kan niet missen. Beide handschriften zijn

heden ten dage opgenomen in het Wijkse stadsarchief 1300-1810 en wel onder de nummers 23 en 23a. Hoe ze daar terecht zijn gekomen, is mij niet bekend. Mogelijk een schenking.²⁵

Oproep

De gemeente Wijk bij Duurstede heeft in 1894 het voor de stad zo belangrijke ruim vijfhonderd jaar oude Poortboek met drie andere eveneens belangwekkende stukken min of meer gedwongen in bruikleen gegeven aan wat nu Het Utrechts Archief is. Dit om ze überhaupt weer terug in eigendom te krijgen en vanwege de veiligheid van de stukken alsmede voor

De rond 1 maart 1894 door het Rijksarchief Utrecht en de gemeente Wijk bij Duurstede voor vier archiefstukken getekende bruikleenoverkomst (HUA, Archief RAU, 27, no. 71)

het gemak van de onderzoekers. Die bruikleen is iedereen vergeten. Aan beide laatste voorwaarden voldoet vandaag de dag het in die gemeente gevestigde Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHCZOU). Ik roep het bestuur van het RHCZOU dan ook op om de bruikleenovereenkomst, uiteraard onder dankzegging voor de goede zorgen, op te zeg-

gen, de stukken in Utrecht op te laten halen en in het oudste Wijkse stadsarchief terug te plaatsen. Ik waag te veronderstellen dat de Vriendenstichting van het RHCZOU bereid is fondsen te verwerven om het Poortboek te laten restaureren, zodat het ook voor toekomstige generaties veilig is gesteld en weer in de plaats van herkomst is in te zien.

Noten

- 1 Het Utrechts Archief (HUA), Verzameling Handschriften Nieuwe Signatuuren (toegang 657-2), 48 (NB. voorheen Handschriften Oude Signatuur, 1609); 16de-eeuws handschrift met opschriften in rode inkt; perkament; twee houten platten met leer bekleed, twee koperen gegraveerde sloten (waarvan één niet compleet), op de hoeken koperen beslag, sticker met 'Coll. 1890 5'; inhoudsopgave ('tafel') 7 folio's, tekst 124 folio's, autogrammen 3 folio's; kwarto; 24,5cm lang, 19cm breed, 5,5cm hoog (grootste afmetingen).
- 2 Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHCZOU), Stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810 (1) (WbD 1300-1810 (1)), 23.
- 3 RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 1-1 (12 maart 1300). Deze stadsrechtenbrief is in het Latijn geschreven ('nostra villa dicta Wijk opidum') en in het Poortboek omgezet in het Middelnederlands met als hoofd 'Item dit is der poerten brief van hare vriheit ende rechte, dat sy hebben'. De originele brief is uitgegeven in het *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, Deel V, Tweede Stuk 1296-1301 Supplement*, op p. 435 (no. 2954).
- 4 A. van Bommel, *De Lekdijk van Amerongen naar Vreeswijk*. Hilversum: Verloren, 2009, pp. 256-258 resp. S. Muller, *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht. Inleiding*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1885, pp. 414-415.
- 5 Alleen het *Middelnederlandsch Woordenboek*, dat onze taal tussen circa 1250-1550 betreft, bevat het lemma 'poort- of poorterboek': www.gtb.inl.nl.
- 6 R. Fruin, *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*. 2de deel. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1897. De tekst van het Poortboek staat op pagina 8 t/m 104.
- 7 Aantekening 1486 ('Dat poertboek tot Wijk, by ordinanciën geborliken gecopulert anno [MCCCC]LXXXVI, ...')

en 1504 in Fruin, 1897, p. 109 respectievelijk p. 17.

8 Op 25-1-1457 is sprake van 'Die welke groote geweltycke misdaden, Ede, ende wilkoeren voorgenoemt, die syn geschreven in der Stede boeck van Wyck ...' (RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 5)

9 Volgens een acte van 15-5-1450 in het Poortboek '.... dat onse hantvesten ende brieven opter Arckpoet verbrant waren ...'. Wellicht was die brand in 1444 of kort ervoor omdat er toen vanwege een grote brand een speciale belasting werd geheven (Fruin, 1897, p. 17 resp. p. 158). Is dit mogelijk de reden waarom van de gedateerde acten in het Poortboek er maar enkelen van voor 1444 zijn?

10 In zijn verslag dd. 28-9-1850 aan de Commissaris van de Koning (bijlage bij diens brief dd. 30-9-1850 aan de minister van Binnenlandse zaken in HUA, Provinciaal Bestuur Utrecht 1813-1920, 7053). Opmerkelijk is dat een groot deel van de tekst letterlijk terugkomt in zijn verslag van 1856 (zie volgende noot). Bijlage no. 8 van de brief van 30-9-1850 bevat een 'Inventaris der Archieven berustende ter Secretarij der Stad Wijk bij Duurstede' met vier nummers (charters 1406, 1423, 1444, 1449).

11 P.J. Vermeulen, *Verslag aangaande de archieven in de provincie Utrecht*. Utrecht, 1856. Pagina 14-16 betreffen het 'Archief der stad Wijk bij Duurstede'.

12 Brief in HUA, Provinciaal Bestuur 1813-1920, 5712 (bij 28 mei 1827, no. 5).

13 RHCZOU, Gemeentebestuur Wijk bij Duurstede 1811-1851 (2), 10, no. 572 (18-7-1827) en 11, no. 109 (16-6-1828) plus 14, no. 87 (18-5-1827), no. 105 (11-6-1828).

14 HUA, Archief RAU (toegang 60-1), 290. Bevat naast de door L. van Schaik opgestelde inventaris ook de vanuit WbD naar de gouverneur in 1827-1828 gestuurde brieven. Hierbij zijn, waarschijnlijk later, twee originele Wijkse inventarissen aan toegevoegd: 1) 'Inventaris van stucken, papieren &

seueltjes, in de lade van de tafel op de vertreck camer staande, gevonden' (vooromslag) en 'Inventaris van 't geen in de lade onder de tafel op de vertreck camer staande, opgesloten is van dato 6 julii 1703' (achteromslag) en 2) 'Inventaris van de documenten, charters en papieren, leggende in de secreetkas' uit circa 1763 waar onder nummer 4 het Poorterboek staat; Het Wijkse archief zelf heeft een inventaris van Abraham Booth uit ca. 1635 die begint met het Poortboek als zijnde een beschrijving van het 'Burger-Recht' (RHCZOU, Stadsbestuur WbD 1300-1810, 30); In juli 1866 heeft G.W. Beegen in opdracht van de gemeente WbD opgesteld een 'Inventaris van de registers, stucken en verdere documenten der stad Wijk bij Duurstede, voorafgegaan door een kort literarisch overzicht der bestaande bronnen voor de geschiedenis der stad alsmede van een algemeen verslag over den toestand van het archief'. Hij verwijst naar de twee bovengenoemde inventarissen van 1703 en circa 1763 en schrijft dat op die tweede voorkomt het Poorterboek 'dat thans ontbreekt'. In de marge staat met potlood in een andere hand geschreven 'Poorterboek in bezit van A v W [Asch van Wijk]' (HUA, Archief RAU, 304). Hetzelfde archief bevat onder nummer 305 een deel getiteld 'Inventaris van Wijk bij Duurstede' dat een afschrift betreft van de inventaris van Beegen (niet van R. Fruin zoals de inventaris van 60-1 zegt) plus een afschrift van de 'Inventaris der charters van de stad Wijk bij Duurstede' door S. Muller uit 1882.

15 Henri François Reinier Dubois woonde volgens de Volkstelling van 1830 in Wijk bij Duurstede in huis A161. Dat is in de Volderstraat. (Vriendelijke mededeling Henk Meijer.) Waarschijnlijk is hij identiek met de gelijknamige notaris H.F.R. Dubois, 1813 geboren te Baarn, 1878 overleden te Purmerend.

16 Wijkse bronnen in RHCZOU, Gemeentebestuur Wijk bij Duurstede 1852-1970 (3-4) (WbD 1852-1970 (3-4)),

41 (17-2-1894) en 137, no. 5 (9-2-1894), no. 10 (23-2-1894), no. 11 (24-2-1894), no. 12 (26-2-1894), no. 13 (1-3-1894: met exemplaar getekend protocol van eigendomsoverdracht), no. 14 (6-3-1894: met exemplaar getekende bruikleenovereenkomst), no. 31 (9-10-1894), no. 34 (29-10-1894). Utrechtse bronnen in HUA, Archief RAU, 27, no. 15 (19-1-1894: beschrijving 8 stukken), no. 17 (20-1-1894), no. 40 (7-2-1894), no. 42 (8-2-1894), no. 64 (28-2-1894: met exemplaar getekend protocol van eigendomsoverdracht), no. 71 (8-3-1894: met exemplaar getekende bruikleenovereenkomst).

17 RHCZOU, WbD 1852-1970 (3-4), 137, no. 5 (9-2-1894).

18 E.H. baron van Ittersum, 'Inventaris van zoodanige archieven en oude stukken als van eenige consideratie ter secretarie der stad Wijk bij Duurstede berustende zijn'. In: *Kronyk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, deel V (1849), pp. 283-287; A.M.C. van Asch van Wijck, 'Inventaris van stukken [1358-1555] in bezit van den heer Mr. E.H. baron van Ittersum, Kantonregter te Wijk bij Duurstede'. In: *Kronyk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, deel III (1847), pp. 74-78.

19 S. Muller, *De Middeleeuwsche Rechtsbronnen der stad Utrecht. Inleiding* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1885, pp. 414-415). Het Poorterboek, 'waarvan het origineel op perkament (nog omstreeks 1850 berustende onder Mr. E.H. baron Van Ittersum te Wijk) verloren is, doch overgenomen is in een afschrift op papier, door Mr. P. Bondam in 1782 gemaakt en thans in de Utrechtsche rijksarchieven bewaard.'

20 S. Muller, 'Het oud provinciaal archief in Utrecht'. In: *Verslagen omtrent 's rijks oude archieven 1890*, 1892, pp. 168-226 (speciaal pp. 184-185).

21 HUA, Archief RAU, 23, no. 44 (8-2-1890), no. 428 (20-10-1890), no. 429 (21-10-1890), no. 501 (11-12-1890), no. 503 (12-12-1890), no. 507 (13-12-1890 + 23-12-1890) en no. 516 (23-12-1890).

22 S. Muller, 'Het oud provinciaal archief in Utrecht'. In: *Verslagen omtrent 's Rijksarchieven 1894*, 1896, p. 213; R. Fruin, *Verslag omtrent oude gemeente-, waterschaps- en veenderij-archieven in de provincie Utrecht over 1894*. Utrecht: Kemink&Zoon, 1895, p. 8. Dit verslag gaat geheel over Wijk bij Duurstede en bevat ook de door Fruin opgestelde archiefinventaris.

23 Op basis van het protocol van eigendomsoverdracht en een brief van Fruin (HUA, Archief RAU, 27, no. 64 (27-2-1894), no. 18 (8-1-1894). Eertijdse vindplaatsen in het toenma-

lige Rijksarchief Utrecht respectievelijk de huidige vindplaatsen: nr. 1 - Coll. 1890, no. 5 resp. HUA, Verzameling Handschriften Nieuwe Signaturen, 48; nr. 2 - Coll. Booth, B.123 resp. HUA, Verzameling Buchel-Booth (toegang 355), 39; nr. 3 - Coll. Booth, B.121 resp. HUA, Verzameling Buchel-Booth, 40; nr. 4 - Coll. Booth, B.122 resp. HUA, Verzameling Buchel-Booth, 41; nr. 5 - Coll. 1886, no. 8 resp. RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), opgesplitst, merendeels in no. 60; nr. 6 - Coll. Booth, A.15 resp. RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 583; nr. 7 - Coll. Grothe, no. 16 resp. RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 629; nr. 8 - Coll. Phillippo, no. 73 resp. RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 657. De nrs. 1 t/m 4 staan in de eertijds door Fruin in 1894 opgestelde 'Inventaris van het stadsbestuur Wijk bij Duurstede 1300-1810' vermeld bij de nrs. 23, 24, 25 en 26 met de opmerking 'in bruikleen afgestaan aan het Rijk'.

24 Van het Poortboek zijn mij vijf al dan niet volledige afschriften bekend: 1) Fruin meldt dat het archief in Utrecht een volledige afschrift bevat dat is vervaardigd door professor Bondam wat door het Rijk is verkregen uit de veiling Musschenbroek. Bedoeld wordt prof. mr. P. Bondam (1727-1800), rechtsgeleerde aan de Utrechtsche universiteit. De collectie Musschenbroek is eind 1826 geveild. De veilingcatalogus van de Bibliotheca Musschenbroekiana (HUA, Archief RAU, 111) geeft op pagina 173 (nr. 108), 'Poorterboek tot Wyck by Duurstadt, naar het origineel van de 16de eeuw gecopieerd door P. Bondam. 199 bladen. carton'. Het is toen door het Provinciaal Bestuur van Utrecht aangekocht (HUA, Archief RAU, 132) 'Poorterboek van Wijk bij Duurstede, afgeschreven door prof. P. Bondam, 1 deel kwarto (nr. 108)'. In de 'Inventaris van het archief der provincie Utrecht, van den vroegsten tijd tot en met het jaar 1810' van P.J. Vermeulen (Utrecht: Kemink en Zoon, 1875) staat op pagina 189 dat Bondam het Poortboek in 1782 heeft afgeschreven. In de marge van het archiefexemplaar zelf is met pen geschreven dat het, volgens missive Binnenlandse Zaken van 24 juli 1895, aan de Universiteits Bibliotheek Utrecht is gegeven (HUA, Archief HUA, 219). Het handschrift bevindt zich tegenwoordig aldaar in de afdeling Speciale Collecties en wel onder nummer 'Hs. 1746 (8 G 18)' met als beschrijving 'papier. 210 X 165, 199 fol., alleen recto beschreven. XVIII^{de} eeuw' (vriendelijke attendering Casper van Burik).

2) Het Utrechts Archief heeft zelf een

gedeeltelijk afschrift van het Poortboek dat is ingebonden in een band met andere afschriften van in totaal 131 folio tekst en circa 1635 is samengesteld (fol. 1r-82r) (HUA, Handschriften Nieuwe Signaturen, 49).

3) Een minder volledig afschrift van het Poortboek is opgenomen in een 17de-eeuwse verzamelband (gemerkt CLXIII) van 68 folio (HUA, Verzameling Buchel-Booth, 39, fol. 1-22). Deze band staat in de inventaris van het Stadsbestuur WbD 1300-1810 (1) onder nummer 24.

4) Een wat vollediger afschrift van het Poortboek is ingebonden in opnieuw een 17de-eeuwse verzamelband (gemerkt CLXIV) van 76 folio (HUA, Verzameling Buchel-Booth, 40, fol. 1-34). Deze band staat in de inventaris van het Stadsbestuur WbD 1300-1810 (1) onder nummer 25.

5) Het Wijkse stadsarchief bevat een laat-17de-eeuws (op de titelpagina staat met potlood '1687') papieren, volledig afschrift met latere aanvullingen/wijzingen in een andere 17de-eeuwse hand, gebonden in een 20ste-eeuwse lederen band met stempel: 'G.J.P. Lelivelt Restaurateur'; omslag: 1 folio, inhoudsopgave 8 folio's, genummerde tekst 165 folio's (330 pagina's), achterin 15 lege folio's; grootste afmetingen 22cm lang, 17,5cm breed, 4cm hoog plus een 'Copia vant Register van het Poorterboek der Stadt Wijk by Duursteden'; quarto, 24 folio, 17de-eeuwse hand; register betreft qua foliëring het net-exemplaar van het Poortboek (RHCZOU, WbD 1300-1810 (1), 23 resp. 23a).

25 Brief Muller in HUA, Archief RAU, 28, no. 163 (1-6-1895). Veilingcatalogus: 'Wijk-bij-Duurstede. - Poorterboek tot Wijk bij Duurstede - fraai 17e-eeuws handschrift v. 330 blad. 4to. h. led. bd. Hier is bijvoegd: Copia vant register van het Poorterboek der stad Wijk by Duurstede.' In de marge: '5.50' - dinsdag 31 januari 1905 (HUA, Familie De Geer van Jutphaas (toegang 68), 480, p. 56, no. 1105; zie ook 479); Het archief van het Stadsgerecht Wijk bij Duurstede bevat drie stukken die een geschenk zijn van mr. B.J.L. baron de Geer van Jutphaas. Dit volgens R. Fruin in diens *Catalogus van de archieven der collegien, die voor 1811 binnen de tegenwoordige provincie Utrecht rechterlijke functien uitgeoefend hebben* (1893, nr. 575, 591, 592). De hedendaagse vindplaatsen daarvan zijn RHCZOU, Stadsgerecht Wijk bij Duurstede 1546-1811 (67), 32, 99 en 100.